

možné doporučit čtenářům, kteří vyhledávají především publikace uplatňující pokročilé metody kvantitativní metodologie. Tuto skutečnost však není možné považovat za nedostatek knihy, protože o to více může být naopak přístupná i širšímu okruhu čtenářů. Obecně je pak možné chápat tuto knihu jako poměrně zdařilé upozornění na skutečnost, že krajům a jejich zastupitelům je potřeba věnovat mnohem větší (a to nejen společenskovědní) pozornost.

Josef Kawulok

Lucie Jarkovská, Kateřina Lišková, Jana Obrovská, Adéla Souralová: *Etnická rozmanitost ve škole. Stejnost v různosti*
Praha, Portál 2015, 256 s.

Publikace autorského kolektivu z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně *Etnická rozmanitost ve škole. Stejnost v různosti* představuje soubor studií, které se věnují otázkám etnicity ve školním prostředí. Primárně se kniha zaměřuje na zmapování situace dětí migrantů. Sice není sledována konkrétní národnostní skupina, ale většího prostoru se, jak si ukážeme níže, dostává vietnamské komunitě. Pojetí etnicity se napříč publikací zaměřuje především na ty, koho bychom mohli nazvat cizinci v českých školách, jakkoliv je v některých případech jejich postavení kontrastováno i s vnímáním dětí romského původu. Zvolený přístup je zajímavý díky tomu, že se jedná o v naší vědecké komunitě poměrně neobvyklé propojení sociálních věd a pedagogiky (srov. I. Kašparová. „The Right to be Included: Homeschoolers Combat the Structural Discrimination Embodied in Their Lawful Protection in the Czech Republic.“ *International Electronic Journal of Elementary Education* 2015, 8 (1): 161–174).

V prvních šesti kapitolách jsou formulována teoretická východiska a další část

knihy je věnována analýze různorodých výzkumných zjištění, kde autorsky spolupracovali Lucie Jarkovská, Kateřina Lišková, Jana Obrovská, Petr Fučík a Adéla Souralová. Jako první jsou prezentovány výstupy z etnografického výzkumu ve vybraných etnicky smíšených třídách. V geograficky různých lokalitách bylo vybráno sedm škol, ve kterých se výuky účastní děti-cizinci a v několika případech i děti romského původu. Etnografický výzkum spočíval v přímém pozorování, rozhovorech a fokusních skupinách s různými aktéry v rámci školy. Dále byla zpracována analýza kvalitativních rozhovorů s vietnamskými matkami a jejich dětmi a také se skupinou českých chův, které působily v těchto rodinách. Dalším zdrojem bylo externím dodavatelem realizované dotazníkové šetření a fokusní skupiny s pedagogi, zaměřené na téma vzdělávání žáků z minorit. Tyto části publikace založené na vlastním výzkumu doplňují dvě kapitoly přehledové, zabývající se sociálním kontextem vzdělávání migrantů (autor Petr Mareš), migrací do Československa od meziválečného období do současnosti (autorky Kateřina Lišková, Barbora Hubatková a Jana Obrovská) a kapitola věnovaná analýze postavení dětí cizinců v celostátních a krajských politikách (autoři František Černín a Michaela Stejskalová). Některé kapitoly na sebe navazují a jiné jsou koncipovány spíše samostatně, celou knihu propojuje společný úvod a závěr. V následujícím textu stručně představím jednotlivé kapitoly a závěrem shrnu přínosy i rezervy. Předložená publikace nabízí široké pokrytí zvolené problematiky, které umožní dobrý vhled i pro někoho, kdo se tématem doposud příliš nezabýval. Zároveň je však kvalitou zpracování a díky původním výzkumům cenná pro ty, kdo téma dlouhodobě sledují.

Autorský tým vychází z interpretativního paradigmatu a v tomto duchu chápe etnicitu „jako kontextuální, nestabilní a vyjednávanou“ (s. 19). Etnografický výzkum

zaměřený na každodennost, v tomto případě diverzifikované školní třídy, poukazuje na to, jak je omezující chápat etnicitu jako soubor jasně identifikovatelných kulturních znaků (např. R. Brubaker). Etnicita je tak autorkami pojímána v kontextu produkce stejnosti a jinakosti. Hlavní pozornost se obrací na procesy identifikace, kategorizace a vyjednávání o etnicitě. Zde tedy v kontextu výpovědí a interakcí zaměřených na etnicitu žáků s migrační zkušeností, případně žáků romského původu. Zároveň text teoreticky čerpá i z přístupu nových studií dětství (např. Corsaro), které kritizují tradiční diskurs vývojové psychologie, kdy je rytmus socializace pevně spojen s rytmem biologického zrání.

Etnografické metody umožňují dát větší prostor výpovědím samotných dětí a jejich interakci mezi sebou. V tomto kontextu jsou v realizovaném výzkumu preferovány aktivity zaměřené spíše na plnění různých úkolů, než aktivity spočívající v mluvení (task-centered vs. talk-centered, viz James, Jensk, Prout 1998, s. 26). Autorky využívají například provázkovou hru, inspirovanou multikulturním vzděláváním, nebo sociogramy, používané v diagnostice školní třídy. Další významnou teoretickou inspiraci přináší intersekcionální přístup, který sleduje střetávání různých os nerovností a dynamické procesy marginalizace, zejména se zde jedná o interakci etnicity a genderu.

Druhá a třetí kapitola knihy se věnují zjištění z realizovaného etnografického výzkumu (Jarkovská, Lišková, Obrovská). Nejprve je analyzován přístup učitelů a následně pozorovány procesy ve školní třídě. Tyto texty doplňuje kapitola čtvrtá, která se vrací k perspektivě učitelů, tentokrát ovšem na základě dotazníkového šetření.

Klíčovým zjištěním ve vztahu k učitelům je jejich praxe zneviditelnování etnické odlišnosti a zaměření především na jazykovou jinakost. Etnická odlišnost je jimi chápána spíše jako určitý charakter tranzice vyžadující pozornost v časově ohraniče-

né fázi, než dojde k zorientování se v prostředí a získání znalosti českého jazyka. Ale co je prezentováno jako dočasná odlišnost a pomíjívá nevýhoda u dětí migrantů, je naopak u dětí romského původu vnímáno jako stabilní rys a etnické odlišnosti jsou následně pojímány jako konstantní důvod selhávání těchto dětí. Tyto odlišnosti v konceptualizaci ze strany učitelů a učitelek si jistě zaslouží další výzkumnou pozornost. S tím se zároveň pojí i poměrně jednoznačná individualizace situace dětí migrantů. Ať už jsou úspěšní, nebo mají problémy, záleží to především na nich a zdánlivě to nijak nesouvisí ať už s kulturním kapitálem, kterým disponují, nebo s obtížemi, které souvisí s okolnostmi migrace, vyrovnáváním se s odchodem z původní země a příchodem do země nové či se strukturálními aspekty postavení migrantů v naší společnosti. Nelze si nevšimnout, že výpovědi učitelek o dětech-migrantech jsou charakterizovány až překvapivou idealizací vztahů s vrstevníky (zaniká tak skutečnost, jak často se řeší konflikty v třídních kolektivech, včetně šikany).

Pozornost autorek se dále stáčí k situaci samotných žáků s migrační zkušeností a k tomu, jaké integrační strategie využívají pro svou adaptaci ve školním kolektivu. Zajímavostí je již to, s jakými informacemi vstupovaly výzkumnice do terénu, tedy do konkrétní třídy. Například od ředitele a třídní učitelky dostaly informaci o tom, kolik je ve třídě žáků s „nečeskou“ etnicitou. Po vstupu do třídy se ukázalo, že jsou zde ještě další žáci, kteří mají jednoho z rodičů cizince, ale protože mluvili plynule česky, byli jednoduše zařazeni mezi děti české. V kontextu konkrétní třídy pak autorky ukazují, jak odlišné role může etnická jinakost hrát – priznaný kulturní kapitál dodávající zajímavost, nevýhoda, kterou je třeba kompenzovat velkou vstřícností a spíše ji zneviditelnit, či „vševysvětlující“ příčina negativního chování.

Dále Petr Fučík prezentuje výsledky výběrového šetření, jehož se zúčastnilo

554 učitelů a učitelek ze základních škol. Respondenti měli zkušenost buď s výukou dětí s odlišným mateřským jazykem, nebo Romů, menší část s oběma skupinami. Výpovědi z dotazníkového šetření nejsou překvapivé. Zejména vietnamské děti jsou prezentovány jako pilné a snaživé, u dětí ukrajinského či ruského původu je hodnocení diverzifikovanější a nejhůř opět dopadají děti romské, které jsou prezentovány jako sebevědomé, avšak hůře spolupracující či méně ctižádostivé. V dotazníkové části je také položena otázka týkající se konkrétních nástrojů integrace. Mezi žádaná opatření jsou zařazeny přípravné třídy a působení asistentů, ale i zvýšený tlak státní správy na spolupráci s rodiči.

Další dvě kapitoly poodhalují detaily vnímání významu vzdělání ve vietnamské komunitě v Česku. Na základě kvalitativní studie (50 rozhovorů s matkami a dětmi druhé generace) se Adéla Souralová zabývá tím, jak je vzdělávání konceptualizováno v každodenních interakcích matky a dítěte. Význam vzdělání se ukazuje již v tom, jak významnou roli hrálo při samotném rozhodování o migraci, což se zajímavě ukazuje ve výpovědích dětí, které takto reflektují rozhodnutí svých rodičů.

Autorka vnáší do analýzy i genderovou perspektivu. Citlivě analyzuje, jakým způsobem jsou uchopovány dimenze mateřství a práce. V našem kulturním kontextu jsou často vnímány jako protichůdné (zjednodušeně v podobě, kdy pracovní vytížení omezuje plnohodnotné mateřství). V uvedené studii je však naopak tvrdý pracovní režim právě realizací mateřství v tom smyslu, že je způsobem zajištění (lepší) budoucnosti dětí. „Dvoukariérová manželství tak nejsou utvářena pro pracovní seberealizaci manželského páru, ale pro realizaci rodičovské role.“ (s. 129)

Dalším závažným tématem, kterého se autorka dotkla, je vnímání „stigmatu cizince“. Toto téma se objevuje ve všech realizovaných rozhovorech a v zásadě ukazuje, jak rodiče i děti pracují s tím, že jejich pozi-

ce je dopředu znevýhodňující, protože jsou „jiní“. Kumulace kulturního kapitálu je pak prostředkem k překonání této distinkce a je vnímaná jako klíčová pro budoucnost celé rodiny, ne jen s ohledem na individuální úspěchy dětí. Důležitým aspektem je zde předpoklad, že se děti povětšinou budou realizovat jinak než jejich rodiče, pro které často práce v Česku znamenala profesní sestup.

V navazující kapitole také specificky zaměřené na vietnamskou komunitu stejná autorka pracuje s rozhovory s dětmi druhé generace, které měly chůvu, s matkami a chůvami (celkem 50 rozhovorů). Pozornost je zde kladena mimo jiné na to, jakou roli hrají děti v začleňování rodičů do společnosti, respektive v podpoře jejich vazeb k majoritní společnosti. Na světlo vystupují náročné aspekty úspěšné integrace, jako je například zvládnutí českého jazyka na úkor znalosti vietnamštiny, která však zůstává primárním jazykem pro rodiče. Zajímavým postřehem je i zmínka o angažování českých chův, které se nejvíce jako primárně integrační rozhodnutí (osvojení jazyka a kulturních zvyklostí), ale spíše jako důsledek potřeby zajistit péči o dítě v situaci, kdy jiný typ chův (tedy například starší ženy vietnamského původu) není k dispozici. V praxi je však tímto způsobem získaný vhled do české kultury vysoce oceňován, chůvy navíc často přebírají i konkrétní činnosti, pro něž je ze strany rodičů bariérou obvykle nižší znalost jazyka, typicky tedy v rovině komunikace se školou.

Poslední tři kapitoly publikace poskytují širší rámec pro kontextualizaci předložených empirických statí. V první z těchto kapitol se autor Petr Mareš zabývá otázkou postavení migrantů ve společnosti, a to zejména s ohledem na vzdělávání. Kromě relevantních statistik, například počty žáků migrantů v českých školách, prezentuje například populární Berryho typologii, založenou na čtyřech typech strategií akulturatione, tedy integrace, asimilace, separace a marginalizace.

Další kapitola (Lišková, Hubatková, Obrovská) se zabývá historií migrace do Československa od poválečného období až do současné situace. Velmi zajímavě a detailně je zde podána především situace za období komunismu, poskytnuty jsou však i aktuálnější informace v kontextu specifik situace po roce 1989.

Poslední kapitola knihy (Černín, Stejskalová) se věnuje relevantním politikám a jejich odrazu v dokumentech v oblasti vzdělávání (zákony, koncepční dokumenty), pozastavuje se nad oblastmi, jako jsou inkluze, sociální znevýhodnění, vzdělávání dětí se speciálními potřebami a vzděláváním cizinců a dětí z národnostních menšin.

Knihla překládá velmi důležité podklady do aktuální diskuse v oblasti integrace a inkluze, a to zejména díky různorodosti jednotlivých kapitol, které však díky tomu umožňují nahlédnout téma z různých perspektiv a prezentují odbornou a zároveň čtivou podobou výsledky založené na kvalitativních i kvantitativních datech.

I přesto, že se jedná o nepochybně kvalitní publikaci, bych na závěr nabídla podnět pro kritickou reflexi. Boler a Zembylas o modelu „stejnosti“, který také nazývají „denial“ (tedy odmítnutí ve smyslu „Proč bychom se měli zabývat odlišnostmi?“) konstatují: „Liberální individualismus vede k takové filozofii, která potlačuje nebo přímo vymazává odlišnosti. Ti, kdo následují tento diskurs, ať už vědomě, či nevědomě, prosazují model asimilace. Tento přístup reflektuje privilegovanou pozici dominantní kultury, z pozice mocenské převahy je rozhodnuto o tom, kdy a proč budou rozdíly hrát roli a kdy ne. Tento postup ‚nevidím tě jako cizince‘, vnímaný obvykle jako kompliment, odepírá ‚jiným‘ právo na jejich kulturní dědictví.“ (M. Boler, M. Zembylas. „Discomforting Truths: The Emotional Terrain of Understanding Difference.“ Pp. 110–136 in P. P. Trifonas (ed.). *Pedagogy of Difference*. New York, London: Routledge Falmer 2003, s. 113) V tomto ohledu působí postoj autorského týmu poně-

kud bezradně. Sice přesvědčivě identifikuje rysy liberálního individualismu v získaných datech, ale neproblematizuje jej dále ve světle aktuálních výzkumů a teoretických koncepcí, které se stále více zaměřují na způsoby reprodukce „bílého privilegia“ (whiteness) a na možnosti rezistence či přetváření této roviny mocenské dynamiky.

Navíc problematický diskurs zneviditelnování odlišností svým způsobem editorky publikace reprodukuje. Například hned v úvodu sdělují: „Pokud používáme při této příležitosti výrazy česká společnost a česká kultura, reflektujeme tím fakt, že od konce první třetiny 20. století z ní postupně mizela národnostní a etnická jinakost.“ (s. 11) Diskurs homogenity české společnosti a nárůstu diverzity v posledních letech se opakuje na řadě míst. Z mého pohledu je však velmi zjednodušující reflektovat aktuální situaci tak, že školní třídy byly dříve homogenní a nyní nejsou a musíme se proto vyrovnat s novou/neznámou výzvou. Problém je v tom, že jsme zvyklí na normativní homogenizační/asimilační praktiky, a tedy opomíjení či přímo aktivní exkluzi „jiných“ (viz např. historie a do jisté míry i současná praxe speciálního vzdělávání či jiných forem alternativního vzdělávání mimo hlavní proud, která jsou v konkrétních případech rozhodnutí inspirovaná tím, že dítě se speciálními potřebami v běžné škole nezapadne do kolektivu a nezíská adekvátní podporu).

Česká společnost historicky zažila a zažívá velmi různorodou míru etnické diverzity, někdy větší, někdy menší. Je ale mocenským aktem přistoupit na tvrzení, že v konkrétním období byla homogenní, a zastřít tak určitou – byť v porovnání relativně nízkou – míru etnické diverzity. Z pohledu zde žijících menšin se česká společnost možná tak homogenní nezdála být ani v nedávné minulosti. Poznámkou zcela na okraj je v tomto směru připomenutí toho, že historické období popisované „homogenity“, které nastalo po násilných etnických čistkách (válečné zločiny na Ži-

dech a Romech nebo vyhnání německého obyvatelstva), je obdobím společného československého státu. Například na této úrovni tak byl etnický prvek v obou zemích připomínán každodenně.

Nelze na tomto místě diskutovat konsekvence ve vztahu těchto národů, ale současná slovenská praxe legislativně zakotveného překládání českých textů pro veřejnou produkci vypovídá poněkud jiný příběh o společné historii, nerovném postavení a nerespektování různých etnických skupin. Využívání termínu etnická homogenita tak dle mého plně nevystihuje skutečnost a rozmanitost etnických vztahů v našem regionu. Obecně pak nepovažuji za perspektivní uvažování v dichotomiích homogenní–diverzifikované. Je to pozice, která do jisté míry uzavírá možnosti další diskuse a transformace (nejen) etnických vztahů, jakkoliv je to perspektiva v dané publikaci usilující o zachycení určitého procesu, který je nestálý a proměnlivý. Domnívám se, že posun v řešení otázek integrace žáků–cizinců nebo žáků z etnických minorit může nastat, pokud začneme v první řadě reflektovat významy a normy spojené s dominantní pozicí. Klíč k zvládnutí etnické rozmanitosti ve školách tkví v tom, že budeme zkoumat i vyjednávání etnicity majority a nebudeme se zaměřovat především na ty „jiné“ a jejich přítomnost zviditelňovat či naopak zneviditelňovat v souladu se zájmy a perspektivou většiny.

Kateřina Machovcová

Jiří Šubrt: *Individualismus a holismus v sociologii. Jak překonat teoretické dilema?*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2015, 153 s.

Ve své nejnovější publikaci nazvané *Individualismus a holismus v sociologii* s podtitulem *Jak překonat teoretické dilema?*, kterou vydalo v roce 2015 Sociologické naklada-

telství (SLON) v Praze, se Jiří Šubrt zabývá problémem dichotomie individualismu a holismu. (Kniha je doplněnou a přepracovanou verzí textu *Aktér, jednání a struktura v mikro a makrodimenzi sociální reality: Příspěvek k teoretickým diskusím v soudobé sociologii* [Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2011], vydaného v rámci edice Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky). Tato dichotomie patří mezi základní dilemata týkající se obecné sociologické teorie. Obě teoretické pozice mají bohatou tradici a obě mají své stoupence. Každý z táborů vnímá svou pozici jako pravé východisko sociologického zkoumání, z něhož se pak lze, v lepším případě, dopracovat i na úroveň teoretických úvah opačné perspektivy, než kterou je ta výchozí.

Jelikož se neustavila pozice, která by se měla stát za obecného souhlasu sociologické obce tou výchozí, pokusila se jít řada autorů vlastní cestou mezi oběma tradicemi. Tyto snahy daly vzniknout teoriím, jež se snaží propojit obě sociologické tradice, překonat tím stále existující dilema a přinést možnost široké shody zastáncům jedné i druhé strany. Ambicí Šubrtovy knihy je přiblížit současnou situaci v sociologické teorii, popsat obě teoretické tradice, dosavadní pokusy o překonání zmínovaného dilematu a navrhnout vlastní nové řešení, jehož následným rozpracováním by mohl vzniknout nový most mezi oběma pozicemi.

Ve svých dosavadních publikacích se J. Šubrt věnoval zejména problematice času (např. *Problém času v sociologické teorii*. Praha: Karolinum 2000) a problematice soudobé sociologické teorie (např. *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*. Praha: ISV 2001; editorství šestidílné knižní edice *Soudobá sociologie*. Praha: Karolinum 2007–2014). Na základě více než dvacetiletého působení na poli sociologické teorie vytvořil J. Šubrt ve svém nejnovějším díle jeden z mála pokusů české sociologie o systematizování soudobých sociologic-